

ارائه چارچوب خط مشی رفتاری در مبارزه با فساد اداری، مبتنی بر مضامین نهج البلاغه

^۱ رحمت اله قلی پور

^۲ مهدی عبدالحمید

^۳ محمدرضا اسمعیلی گیوی

^۴ امیر دورانی

چکیده

یکی از مهم‌ترین مسائلی که زمینه ساز بروز مشکلات فراوان در کلیه کشورهای جهان شده است، فساد اداری و آلوده شدن کارگزاران و کارکنان اداری سازمان‌های مختلف به کارهای خلاف و استفاده غیرقانونی آن‌ها از مقام و اختیارات اداری خویش برای منافع خویش است. هدف کلی این پژوهش شناسایی چارچوب خط‌مشی رفتاری در مبارزه با فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج‌البلاغه می‌باشد. پژوهش حاضر از نوع آمیخته، کیفی و کمی می‌باشد. همچنین از منظر هدف، اکتشافی بوده و از منظر ماهیتی، توصیفی می‌باشد. این پژوهش از نظر هدف کاربردی است و از نظر ماهیت و شیوه‌ی جمع‌آوری داده‌ها، توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری و محتوای مورد استفاده در تحقیق شامل کلیه اسناد مکتوب در حوزه چارچوب خط‌مشی رفتاری در مقابله با فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج‌البلاغه، در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ خواهد بود. روش نمونه‌گیری هدفمند و مبتنی بر ملاک می‌باشد. بخش کمی این پژوهش با استفاده از ابزار پرسش‌نامه و از طریق نمونه ۵۰ تایی گردآوری شده است؛ جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS24 , PLS3 - SMART استفاده شده است. در بخش کیفی در ابتدا مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته طراحی و سپس به خبرگان و صاحب‌ه‌شوندگان ارائه گردید و بعد از آن، مصاحبه‌ها به صورت متنی تهیه و تحلیل مضمون با نرم‌افزارهای مانند نرم‌افزار Maxqda و استخراج شاخص‌های اولیه صورت گرفت. با مطالعه داده‌ها و اطلاعات استخراج شده در نهایت، ۱۳۴ کد شناسایی شدند که پس از مرور و بازبینی، ۱۳۴ مضامین پایه، ۲۲ مضامین سازمان‌دهنده و ۶ مضمون فراگیر شناسایی شدند که این مضامین و مفاهیم عمدتاً از نهج‌البلاغه و از طریق بررسی اسناد و مدارک کتابخانه‌ای و آرشیوی بدست آمدند، این مضامین چندین بار توسط محقق بازبینی و اصلاح شد و مضامین مشابه و یکسان در یک دسته قرار گرفتند که عبارتند از: "عوامل سیاسی"، "عوامل اداری"، "عوامل اقتصادی"، "عوامل اجتماعی"، "هنجارها و ارزش‌ها"، "رفتاری - روانشناختی" را تشکیل می‌دهند.

واژگان کلیدی

خط مشی، خط مشی رفتاری، فساد اداری، نهج‌البلاغه.

۱. استاد مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. Email: rgholipor@ut.ac.ir

۲. علم و فناوری، دانشکده مهندسی پیشرفت، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران. Email: mahdi_abdolhamid@iust.ac.ir

۳. دانشیار مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت دولتی و علوم سازمانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. Email: s.givi@ut.ac.ir

۴. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، گرایش رفتار سازمانی دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) Email: amirdorani66@gmail.com

پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۵/۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۴

طرح مسأله

نهج‌البلاغه پس از قرآن کریم گرانقدرترین میراث فرهنگی مسلمانان است که در سال ۴۰۰ هجری قمری بوسیله ابوالحسن محمدی حسین بی موسی، مشهور به سیدرضی تألیف شده است. این مجموعه گزیده‌ای استثنایی از برترین گوهرهای آموزه‌های امام علی (ع) را از خطبه‌ها، سخنان و سخنرانی‌ها، نامه‌ها، وصیتنامه‌ها، دستورالعمل‌ها، سخنان کوتاه و حکمت‌ها می‌باشد. رویکرد به نهج‌البلاغه بر اساس روش‌های علمی و عاری از تحمیل نظر بر آن روز به روز رونق بیشتری می‌یابد (خسروی، ۱۳۹۷: ۱۳).

براساس تعریف کافمن و کرای فساد عبارت است از: استفاده از قدرت و امکانات عمومی در جهت منافع شخصی (شیخی، ۱۳۹۸: ۹۹). آنچه در این شاخص مدنظر قرار می‌گیرد این است که قدرت عمومی و دولتی تا چه حد مورد سوءاستفاده و در خدمت تحقق منافع شخصی و خصوصی قرار می‌گیرد. این شاخص، هم فسادهای جزئی و کوچک و هم فسادهای بزرگ و کلان را شامل می‌شود. بر اساس این شاخص هر چه نظام سیاسی و دولت در تسخیر اغنیاء و منافع خصوصی باشد، نشاندهنده‌ی حکمرانی ضعیف و عکس آن بیانگر رتبه‌ی بالاتری از حکمرانی است. حکمرانی خوب، فساد را از طریق افزایش آگاهی و تقویت قوانین ضدفساد کاهش می‌دهد. همچنین فساد، توانایی حکمرانی خوب را تحلیل برده و زمینه انحراف تصمیمات و اجرای سیاست‌ها را میسر می‌کند. علاوه بر این فساد به متمرکز کردن ثروت‌ها گرایش دارد و نه فقط شکاف میان فقیر و غنی را افزایش می‌دهد، بلکه برای اغنیای ابزارهای نامشروع حفاظت از موقعیت و منافعی را تأمین می‌کند. این امر به شرایط اجتماعی که دیگر انواع جرایم را تسهیل می‌کند، از جمله بی‌ثباتی اجتماعی و سیاسی و حتی تروریسم کمک می‌کند. اما در خصوص مبارزه با فساد، امام علی (ع) در میان حاکمان تاریخ بی‌نظیر است. امام علی (ع) در خصوص نقش حاکمان در جلوگیری از فساد فرموده‌اند: همانا زمامدار، امین خدا در زمین، برپادارنده عدالت در جامعه و عامل جلوگیری از فساد و گناه در میان مردم است (الوانی و اسلام پناه، ۱۳۹۸: ۱۱). ایشان درباره‌ی آن چه خلیفه قبل از بیت المال به خویشان خود بخشیده بود، و امام آن را به مسلمانان بازگرداند، فرمود: به خدا، اگر ببینم که به مهر زنان یا بهای کنیزکان رفته باشد، آن را باز می‌گردانم که در عدالت گشایش است و آن که عدالت را بر نتابد، ستم را سختتر یابد (رضائیان، ۱۳۹۶: ۵۸). ایشان امام علی (ع) در ارتباط با سوء استفاده مالی شریح بنالحارث قاضی کوفه میفرماید: به من خبر دادند که خانه‌ای به ۸۰ دینار خریده‌ای و سندی برای آن نوشته‌ای و گواهانی آن را امضا کرده‌اند. ای شریح اندیشه کن که آن خانه را با مال دیگران و یا پول حرام نخریده باشی که آنگاه خانه دنیا و آخرت را از دست داده‌ای. همچنین در نامه‌ای به

مصقله بن هبیره شبیانی فرماندار یکی از شهرهای ایران فرموده است: به من گزارش رسیده که تو غنائیم مربوط به مسلمانان را که به وسیله اسلحه و اسب‌های شان بدست آمده و خون هایشان در این راه ریخته شده در بین افرادی از قبیله ات تقسیم کرده‌ای. اگر این صحیح باشد در نزد من خوار خواهی شد و ارزش و مقدارت کم خواهد بود. به طور کلی سنت و سیره و سخنان آن بزرگوار در خصوص مبارزه با فساد از چند ناحیه می‌باشد: نقد نسبت به گذشتگان، تبیین سیره‌ی پیامبر (ص)، تبیین سیره عملی خود آن بزرگوار، بر حذر داشتن از صفاتی که حاکمان و امت‌های گذشته گرفتار آن بوده‌اند، بر حذر داشتن از اخلاق رذیله و عوامل سقوط و انحراف و انحطاط که به نوعی تعریض در آن نهفته است و بیان مواظب بالغه و نصایح حکیمانه و دستورات خردمندانه که چراغ محکم راه و قطب نمای حرکت جامعه است (دشتی، ۱۳۹۸۳: ۳۷).

در بیشتر موارد بررسی شده است که به علت فاسد بودن مدیران ارشد و کارکنان رده‌های بالای سازمان الگوها و مدل‌های ارائه شده در بحث اجرا تا حدود زیادی موفق و کارآمد نبوده‌اند. با توجه به اینکه اکنون نیز در کشور ما نمونه الگوها و مدل‌های ساختاری بالا پیاده‌سازی می‌شود که نه تنها در امر مقابله با فساد اداری موفق نبوده‌اند بلکه متأسفانه روز به روز شاهد دامن گیر شدن و افزایش این معضل اجتماعی می‌باشیم. نهج البلاغه کتابی است که بعد از قرآن کریم می‌تواند در جهت حرکت انسان به سوی هدف اصلی یعنی قرب الهی، ایفای نقش کند، کافی است که انسان هدف از انزال کتب و ارسال رسل را در یابد تا بتواند به وسیله‌ی آن به سمت مراد و مقصد خود حرکت کند. با تأمل در آیات و روایات در می‌یابیم که هدف خداوند امری جزء تعلیم و تزکیه انسان نبوده است. مسئله پیشگیری با توجه میزان معیارهای فرعی استخراج شده از کتاب نهج البلاغه و مصاحبه‌های انجام شده، نشان دهنده این است که دین مبین اسلام که نهج البلاغه برآمده از آن است، به مقوله پیشگیری توجه بیشتری دارد. سیره عملی امام علی (ع) و ائمه معصومین (ع) در برخورد با فساد نیز بر اصل پیشگیری بنیان گرفته و این اصل را مدنظر قرار داده‌اند که پیشگیری مقدم بر درمان است. با توجه به آنچه که گفته شد، از دیدگاه آموزه‌های نهج البلاغه ای، رفتارهای افراد تحت تأثیر باورها و ارزشهای آنها شکل می‌گیرد. لذا برای اصلاح رفتارهای آنان و سلامت نظام اداری، در گام اول باید هنجارها و ارزش‌ها، از جمله ارزش‌ها و باورها، عملگرایی، ایجاد انگیزه و تعامل، اصول اخلاقی را در آنها تقویت کرد. همچنین با توجه به نقش فراوان نیروی انسانی بر سلامت سازمانی و نگرش اصلاح عوامل اقتصادی و اجتماعی کارکنان ضروری به نظر می‌رسد. با اعمال رویه‌های عادلانه در توزیع جبران خدمات و برخورد عادلانه در روابط متقابل شخصی و احترام به کارکنان، می‌توان زمینه بهبود عملکرد و ارتقای خلق و خوی کاری کارکنان در محیط کار را فراهم آورد. مناصب اداری و حکومتی امانت‌های الهی‌اند؛ بنابراین، در انتخاب و واگذاری امور اداری به

اشخاص باید صلاحیت و شایستگی آنان برای تصدی مشاغل رعایت شود. یکی از عوامل مؤثر بر اصلاح رفتار کارکنان، روش زندگی مدیران عالی سازمان ها و رهبران جامعه است. به همین دلیل امام علی(ع) بر ساده زیستی مسئولان و خانواده آنان تأکید می ورزند. با توجه به نقش محوری مردم در سلامت نظام اداری باید زمینه های مشارکت آنان در سیاستگذاری و اداره امور جامعه فراهم آید. همچنین ضروری است با ترویج فرهنگ نقد و انتقاد پذیری مدیران و ایجاد فضای آزاد رسانه ای و اطلاع رسانی، زمینه های عملکرد شفاف سازمانها و نهادهای دولتی را فراهم آورد.

حکومت اسلامی موظف است با انحصار طلبی و استفاده های نامشروع ستمگران مبارزه کند و نگذارد عده کثیری گرسنه و محروم باشند و در کنار آن ها ستمگران غارتگر و حرام خوار در ناز و نعمت به سر ببرند. در کلام امیرالمومنین(ع) علت قبول حکومت توسط ایشان این است که خداوند تبارک و تعالی از علمای اسلام تعهد گرفته و آن ها را ملزم کرده که در مقابل پرخوری و غارتگری ستمگران و گرسنگی و محرومیت ستمدیدگان ساکت ننشینند و بیکارنایستند (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۷)؛ حکومت تقریباً پنج ساله حضرت علی(ع) نمونه ای ماندگار از نظام سیاسی اسلام و شیوه زمامداری مبتنی بر دین و عدالت و آزادی را به بشریت ارائه داد که می توان با واکاوی بایسته و سنجیده آن، رهیافت هایی مطلوب را برای مدیریت جامعه در دنیای کنونی به دست آورد (یوسف زاده، ۱۳۹۵). فساد اداری، مالی و اقتصادی همواره از جمله آسیب های مخرب بر پیکره حکومت ها و دولت ها بوده و پایه های حکومت را متزلزل می سازد؛ این پدیده شوم، ضمن ایجاد ناامیدی در مردم منجر به ایجاد شکاف بین مردم و دولت شده و تأثیرات مستقیم بر متغیرهای ثبات و پایداری نظام اسلامی خواهد شد لذا لزوم پرداختن به موضوع فساد اداری و تبیین سازوکارهای نظارتی برخورد با آن اهمیت زیادی دارد. دلایل گوناگونی را برای فساد اداری در جوامع مختلف بر شمرده اند. فقر اقتصادی و نابسامانی های درآمدی کارکنان سازمان ها، فقر فرهنگی و نبود باورهای استوار اخلاقی و نبود مقررات و قوانین بازدارنده و نظام های کنترلی از دلایل اصلی بروز فساد اداری است. به طور کلی عوامل اصلی فساد اداری در ایران به دو دسته تقسیم می شود:

۱- علل اصلی (ریشه ها): ریشه های فرهنگی و اجتماعی: مهم ترین عامل بروز فساد اداری ریشه های فرهنگی و عقیدتی است، به گونه ای که اگر ارزش ها، هنجارها، عقاید و باورهای حاکم بر افراد اجتماع متکی بر ارزش های مادی گرایانه، فردگرایانه و مصرف گرایانه باشد و ساختارهای اجتماعی از انسجام و کارکردهای لازم برخوردار نباشند، ناکارآمدی و ضعف نظام فرهنگی و اجتماعی را به دنبال داشته و پیامد آن، شکل گیری فساد در همه سطوح و لایه های اجتماع خواهد بود.

ریشه‌های اقتصادی: رکود اقتصادی، کاهش درآمدها، بی‌عدالتی، مادی‌گرایی، بی‌ثباتی اقتصادی، تورم افسار گسیخته، عدم تناسب دخل و خرج ناشی از عدم عدالت اقتصادی، کاهش قدرت خرید مردم و توزیع نامناسب درآمدها در جامعه، از عوامل مهم اقتصادی است. این عوامل زمینه‌های بروز سوءاستفاده‌های مالی و تخلفات اداری را فراهم می‌سازد.

۲- عوامل تسهیل‌کننده: عوامل سیاسی: عدم استقلال کامل قوه قضائیه، نفوذ قوه مجریه بر آن و بر دستگاه‌های نظارتی و بازرسی، فشار گروه‌های ذی‌نفوذ در داخل و خارج سازمان، فساد سیاست‌مداران عالی‌رتبه، جوسازی و غوغاسالاری، توصیه برای در امان ماندن مدیران متخلف از مجازات.

عوامل اداری: تشکیلات و ساختار اداری غیرکارآمد، حجیم و نامتناسب با اهداف و وظایف، پیچیدگی قوانین، مقررات و تعدد بخش‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اداری، مدیران غیر مؤثر، فقدان نظام شایسته‌سالاری، وجود تبعیضات در زمینه‌های استخدام، انتصاب و ارتقای افراد، نارسایی در نظام حقوق و دستمزد، نظام پاداش و تنبیه و به ویژه نظام نظارت و ارزشیابی، ترجیح اهداف گروهی به اهداف سازمان و مانند آن.

هدف اصلی این پژوهش آن است که چارچوبی به دست دهد تا به درک بهتر ما از ماهیت، علل و بسترهای شکل‌گیری خط‌مشی‌های رفتاری برای مبارزه با فساد اداری (اقتصادی) در یک نظام سیاسی - اقتصادی کمک کند. فساد اداری، به معنای سوءاستفاده شخصی از اختیار عمومی برای انتفاع شخص - یا حزب، جناح، دوستان، فامیل و غیره می‌باشد و در واقع زمانی پدیدار خواهد شد که کارکنان دولتی در اختیار عمومی خویش بین منافع شخصی و عمومی تفکیک قائل نشوند. براین اساس و در راستای نیل به اهداف مزبور محقق رویکردهای ایجاد یک چارچوب خط‌مشی رفتاری برای مبارزه با این دست فسادها را بررسی می‌کند. هر کدام از این رویکردهای مقابله با فساد قادرند بخشی از مقابله با فساد اداری را تبیین کنند که در این چارچوب، بسترهای سیاسی و نهادی در دستور کار تحلیلی قرار خواهند گرفت که توانایی کارمند بخش عمومی در بهره‌برداری شخص از اختیار عمومی - یعنی جوهره و هسته اصلی فساد - را تحکیم و تقویت می‌کنند. فساد اداری بیشتر نوعی نارسایی نهادی و مرتبط با ترتیبات نهادی و ساختار سیاسی یک جامعه است تا کج‌منشی بوروکرات‌ها. حدس خردمندانه پژوهشگر این است که با طراحی سیستم نظارتی و تبیین مولفه‌های آن، برای شناسایی و برخورد با مفسد اقتصادی مسأله‌ای اساسی در حکومت اسلامی می‌باشد که پیش نیاز آن احصاء انواع و مصادیق مفسد اقتصادی است؛ بنابراین مسأله‌ای که در این تحقیق به آن پرداخت شده است، ارائه چارچوب خط‌مشی رفتاری در مقابله با فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج البلاغه و ارائه راهکارهای نظارتی مقابله با آن می‌باشد. در این رساله مبتنی بر محتوای غنی نهج البلاغه، مصادیق مفسد

اقتصادی احصاء شده و سپس راهکارهای پیشنهادی در کلام حضرت علی(ع) برای کنترل و رفع این پدیده شوم در مصادیق مختلفش ارائه می‌شود. اینها همه نشانگر وجود خلاء در مدیریت صحیح و رفع فسادهای اداری می‌باشد؛ که گروه‌های قانون‌شکن، افراد ذی‌نفوذ، سازمان‌ها متخلف و رویه‌ها و قوانین زائد از جمله عوامل اصلی ایجاد این دست فسادها هستند که عمده‌ترین ریشه در مسائل رفتاری داشته و باید خط مشی‌های رفتاری مناسب برای مقابله با آن‌ها در نظر گرفته شود. حکومت اسلامی موظف است با انحصار طلبی و استفاده‌های نامشروع ستمگران مبارزه کند و نگذارد عده کثیری گرسنه و محروم باشند و در کنار آن‌ها ستمگران غارتگر و حرام‌خوار در ناز و نعمت به سر ببرند. در کلام امیرالمومنین(ع) علت قبول حکومت توسط ایشان این است که خداوند تبارک و تعالی از علمای اسلام تعهد گرفته و آن‌ها را ملزم کرده که در مقابل پروری و غارتگری ستمگران و گرسنگی و محرومیت ستمدیدگان ساکت ننشینند و بیکار نایستند (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۷)؛ حکومت تقریباً پنج ساله حضرت علی(ع) نمونه‌ای ماندگار از نظام سیاسی اسلام و شیوه زمامداری مبتنی بر دین و عدالت و آزادی را به بشریت ارائه داد که می‌توان با واکاوی بایسته و سنجیده آن، رهیافت‌هایی مطلوب را برای مدیریت جامعه در دنیای کنونی به دست آورد (یوسف زاده، ۱۳۹۵).

لذا لازم است بر این فساد غلبه نمود چرا که فساد اعتماد مردم به دولتش را از بین می‌برد و ثبات سیاسی و هنجارهای فرهنگی و ملی و اجتماعی را متزلزل می‌سازد و از طرفی دیگر این پدیده مسیر بسیاری از پیشرفت‌های اجتماعی و ملی را بسته و هزینه‌های هنگفتی را بر دوش کشورها و در نهایت مردم می‌گذارد، که یکی از مهمترین آن‌ها همان افزایش فاصله طبقاتی (غنی و فقیر) است. از طرفی دیگر در این چند ساله شاهد یکی از بارزترین انواع فساد اداری یعنی اختلاس بوده‌ایم اختلاسی که به دلیل انتخاب مدیران ناشایست و سواستفاده از پست و وجاهت دولتی آنان حاصل شده است و مردمان مال‌باخته‌ای که در طلب آنچه قرار بوده سرمایه آن‌ها بوده و آینده‌شان را تضمین نمایند، ناراضی تجمع کرده تحسن می‌کنند و گاهی قیام و شورش بر پا می‌کنند و تمام مطالب مطرح شده گویای این است که در راستای برقراری ثبات عدالت خواهی و مبارزه با ظلم و فساد لازم است مدیرانی شفاف که در راستای «برقراری عدل در جامعه» و «حمایت از محروم و مقابله با ستمگر» و «برقراری نظم و قانون خدا در جامعه بر پایه عدل» و «برقراری امنیت» و «رفع و برخورد با ناامنی» و «کمک به ارتقای سطح دانش بشری» و «توجه به عزت و کرامت انسانی» تلاش می‌کنند، استفاده نمود، که این همان شیوه علی(ع) در حکومت داری و عدالت خواهی و مقابله با ظلم بوده است (دری نجف آبادی، ۱۳۷۹). طراحی سیستم نظارتی و تبیین مولفه‌های آن، برای شناسایی و برخورد با مفاسد اقتصادی مسأله‌ای اساسی در حکومت اسلامی می‌باشد که پیش نیاز آن احصاء انواع و مصادیق مفاسد

اقتصادی است؛ بنابراین مسأله ای که در این تحقیق به آن پرداخت شده است، ارائه چارچوب خط‌مشی رفقاری در مقابله با فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج البلاغه و ارائه راهکارهای نظارتی مقابله با آن می باشد. در این رساله مبتنی بر محتوای غنی نهج البلاغه، مصادیق مفاسد اقتصادی احصاء شده و سپس راهکارهای پیشنهادی در کلام حضرت علی(ع) برای کنترل و رفع این پدیده شوم در مصادیق مختلف ارائه می شود.

مبانی نظری

در لغت به معنی صراحت وضوح، قابلیت اجرا، انعطاف پذیری، جامعیت، هماهنگی، مستدل بودن، متمایز بودن می باشد و در اصطلاح شامل مجموعه ای از اصول مدونی است که برای هدایت تصمیم و دستیابی به اهداف منطقی طراحی شده است و در سازمان ها راهنمای عملیاتی دستیابی به اهداف استراتژیک سازمان است.

وظیفه خط‌مشی گذاری بر اساس باید و نبایدهای ارزشی و ایدئولوژی حاکم است که منجر به انجام رفتار بخصوصی در آحاد جامعه شده و باید متناسب با نظام ارزشی حاکم باشد تا بر روح و قلب افراد با بهره گیری از محاسبه و دقت های لازم در اثر گذشته و در نگاهی کلان تر، در اصل سبک زندگی و فرهنگ خاصی در یک جامعه حاکم شده است محصول عوامل بی شماری است.

- فساد: از لحاظ لغوی به معنای تباهی و درهم شکستن یک مجموعه می باشد و به لحاظ از اصطلاحی عبارتند از بدکاری و سو استفاده صاحب منصبان از موقعیت دولتی برای مقاصد شخصی است. فساد در ماده ۱ قانون ارتقای سلامت نظام اداری، شامل هر گونه فعل یا ترک فعلی است که توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به صورت فردی، جمعی به صورت مستقیم یا غیر مستقیم برای خود یا دیگری با نقص قوانین و مقررات کشوری حاصل نماید که در ازای آن معمولاً به منافع، منابع و امنیت عمومی و یا جمعی از مردم ضرر و زیانی مالی، وارد می نماید" (آبسالان، ۱۳۹۶).

- فساد اداری: پدیده ای است که نظام اداری تمام کشورها کم و بیش به آن دچار می باشند و می توانند زمینه رکود در تمام ابعاد را فراهم کنند و با آسیب زدن به توسعه، مانع رشد رقابت سالم در سازمان ها می شود و عوامل موثر بر بروز فساد متعدد و چند بعدی همچون: عوامل قانونی، قضایی، بازرسی و نظارتی، اقتصادی و سیاسی را نام برد. فساد، نیروی یکپارچه و متمرکزی نیست که بتوان آن را با راه حلی تک بعدی کنترل کرد، بلکه مستلزم استفاده از راهبردهای کلی نگر و چند بعدی است. راهبردهایی که تمامی ابعاد گفته شده را در برگیرد (حسینی هاشم زاده و همکاران، ۱۳۹۳).

- گونه‌های فساد اداری: پژوهشگران، فساد اداری را در قالب انواع و گونه‌های مختلفی، شناسایی و تقسیم‌بندی کرده‌اند. در آیات قرآن و روایات اسلامی نیز به انواعی از فساد اشاره شده است که معادل آن را در سامانه اداری جامعه می‌توان مشاهده کرد. مفاسدی از قبیل دریافت رشوه، خیانت در امانت، تقلب و غش در معامله، احتکار، رابطه‌گرایی، کم‌فروشی، ربا خواری، اتلاف سرمایه‌های خدادادی، عدم پرداخت سهم بیت‌المال از اموال شخصی، تکاثر، کنز، اسراف و... در ذیل به برخی از رایجترین و شناخته شده ترین مفاسد اداری با استفاده از قرآن و احادیث اشاره می‌شود:

- ارتشا: مورد استعمال رشوه معمولاً برای چیزی است که به منظور باطل کردن حق یا اجرای باطلی داده می‌شود (طریحی، ۱۳۷۵). ارتشا در اصطلاح حقوق جزا، "گرفتن یا قبول (مستقیم یا غیر مستقیم) وجه یا مال یا سند پرداخت وجه یا تسلیم مال از سوی هر یک از مستخدمان و ماموران دولتی یا قوای سه گانه و نیروهای مسلح و... به منظور انجام دادن یا ندادن امری که به سازمان‌ها و ادارات فوق الذکر مربوط است" (شاملو احمدی، ۱۳۸۰: ۲۹).

- رابطه‌گرایی: خویشاوندگرایی یا گرایش به خاندان و قوم خود در زبان عربی با واژه‌های عصبیت و تعصب بیان می‌شود (مهیار، بی تا). رابطه‌گرایی در علم مدیریت به این معناست که دوستان و خویشاوندان مدیر در خارج از سازمان، ممکن است دوستی و خویشاوندی را با سازمان مد نظر قرار دهند و انتظار داشته باشند که امتیازات ویژه‌ای به آن‌ها تعلق گیرد (خدمتی و دیگران، ۱۳۸۲). گاهی از این امتیازات ویژه به «رانت‌خواری» تعبیر می‌شود؛ یعنی هر نوع استفاده مادی و معنوی که از ارتباطات ویژه و جایگاه و موقعیت مدیر توسط اطرافیان صورت بگیرد و به دلیل آن چیزی که دیگران امکان دسترسی به آن را ندارند به آسانی بتوانند به خود اختصاص دهند (امیری، ۱۳۸۷).

- تقلب و تزویر: بسیاری از مفاسد اداری را که امروزه به وقوع می‌پیوندد می‌توان در زیر مجموعه بحث تقلب و کلاهبرداری و تعبیر دینی آن یعنی غش جای داد. "غش در لغت به معنای تقلب و تزویر و خیانت، و در اصطلاح یعنی جنس خوب را با جنس بد مخلوط کردن یا اینکه فروشنده، جنس نامرغوب را به صورت کالای مرغوب عرضه کند به گونه‌ای که مشتری و خریدار نفهمد" (حسینی دشتی، ۱۳۷۶: ۶۱۰).

رویکردهای مرتبط با فساد

علاوه بر توضیحاتی که در بالا ذکر شد، رویکردهای مختلفی که در مورد فساد اداری مطرح شده است، در جدول زیر نشان داده شده است (زرندی و معدنی، ۱۳۹۵: ۹۱).

جدول ۱: رویکردهای مرتبط با فساد اداری (زرندی و معدنی، ۱۳۹۵).

توضیحات	رویکرد مورد نظر
به عبارتی همان رویکرد بازارمحوری است. براساس این رویکرد، فساد اداری به معنای کسب سود از طریق سازوکار عرضه و تقاضا در کار، افزایش مییابد.	رویکرد اقتصادی
بر مبنای این دیدگاه، اقدام و رفتاری که در مقابل منافع عموم صورت گیرد، به عنوان فساد شناخته میشود. به عبارتی فساد، نتیجه‌ی سود خالص گروه‌ها و کارمندان دولت می‌باشد و ضررها متوجه منافع عمومی است.	رویکرد منفعت عمومی
فساد در این دیدگاه یک نوع تابع ورودی برای کشورهای توسعه یافته است و یک زیان و ضرر مهم برای کشورهای توسعه نیافته. یعنی جایی که فساد به عنوان عامل ریسک، کارایی را افزایش میدهد.	رویکرد اصلاحی
بر مبنای این دیدگاه، فساد یک نقض قراردادی می‌باشد که بین کارمندان و دولت اتفاق می‌افتد. نقد مهمی که به این رویکرد وارد میشود این است که، تفاوتی بین فساد کلی و جزئی و فساد به وسیله‌ی قانون و یا از طریق مقامات عالی رتبه، قائل نمیشود.	رویکرد اخلاقی
طرفداران این دیدگاه بر این اعتقاد هستند که، فساد طبق نقطه نظرات عموم، تعریف می‌شود. مشکل اصلی این رویکرد این است که، نظر اکثر مردم را برای اندازه‌گیری فساد که توسط سازمانها رخ می‌دهد، جمع‌آوری می‌کند.	رویکرد مصلحت عمومی

با توجه به بررسی هایی که در مطالعات پیشین، علت ناکارآمدی و ناموفق بودن این الگوها در کشور را می توان در دو عامل جستجو کرد:

- ۱- ساختار اداری این الگوهاست که صرفاً جنبه مدیریتی مبارزه با فساد را مد نظر قرار داده‌اند.
- ۲- با توجه به ماهیت اسلامی بودن نظام جمهوری اسلامی ایران، علت ناموفق بودن الگوها را می‌توان در پایه ریزی نکردن الگوهای موجود براساس آموزه‌های اسلامی نهج البلاغه دانست؛ زیرا علاوه بر جنبه مدیریتی در الگوهای مبارزه با فساد اداری باید به مقوله اعتقادی و فرهنگی گارکنان نیز پرداخته شود (الوانی و همکاران، ۱۳۹۵).

نهج البلاغه

بعد از قرآن، نمیتوان از جنبه سرشار بودن از نکات اخلاقی و تربیتی، کتابی را همسنگ نهج البلاغه سراغ گرفت. کتابی که با تعالیم حیاتبخش راه هدایت را به نیکی به انسان‌ها می نمایاند و آنان را از فرو غلطیدن در دره گمراهی و ضلالت بر حذر میدارد (محقق و صاحب انور، ۱۳۹۶). بر مسلمانان و به ویژه شیعیان واجب است تا علاوه بر کاربرد مفاهیم کتب قرآن و نهج البلاغه در زندگی شخصی و دینی خود، در ابعاد بزرگتر نیز از آموزه‌های غنی آن در ابعاد بزرگتر

اجتماعی استفاده کند. حکمرانی و مدیریت یک کشور در جهت حفظ منافع ملی فراتر از تنها حفظ اراضی و امنیت نظامی آن کشور است. از عوامل بسیار مهم یک حکومت عادل طبق آموزه‌های نهج البلاغه و قرآن، عدالت در تمام جنبه‌های اجرایی و مدیریتی یک حاکم است. عدالت تمام ابعاد اقتصادی، قانونی، فرهنگی و سیاسی را شامل می‌شود که تمام این موارد بر یک ملت اثرگذار است. به واسطه‌ی رعایت الزامات مشخص شده در این منابع است که می‌توان انگیزه، اتحاد و امنیت را در کشور ارتقا داد.

سقوط یک جامعه در نگاه امام علی(ع) به خاطر سقوط هنجارهای اخلاقی و پیشرفت آن به خاطر همین هنجارهاست؛ چنانکه نهج البلاغه، هنگامیکه علت سقوط جامعه روزگار علی(ع) را تحلیل مینماید به مؤلفه‌های اخلاقی اشاره می‌کند. امام علی(ع) یکی از اهداف بنیادی دین را رویکرد اخلاقی و فضیلت محور در تدبیر امور و اداره‌ی ارکان مختلف زندگی می‌داند (نهج البلاغه، نامه ۵). مدیریت قبل از اینکه ریاست باشد خدمتگزاری است. چنانکه حضرت علی (ع) می‌فرماید: «به خدا سوگند! همین کفش بی ارزش برای من، از حکومت بر شما محبوبتر است. مگر اینکه با این حکومت حق را به پا دارم یا باطلی را دفع کنم (نهج البلاغه، خطبه ۳۳). بنابراین در اسلام مدیریت، بیشتر هدایت کردن است تا قدرت نمایی. (جعفری، ۱۳۶۰).

با توجه به این گفته‌ها، هدایت باید به دور از فساد باشد تا خدمتگزاری به نحوی احسن صورت پذیرد و از سقوط جامعه به دلایل مختلفی که تحت تأثیر فساد اداری و خدمتگزاران بوده است، جلوگیری شود.

خط‌مشی‌های رفتاری نهج البلاغه در مورد فساد

ارزش‌های دینی آگاهانه یا ناآگاهانه تأثیر بسزایی در رفتار و قضاوت‌های اخلاقی دارند. مطالعات متعددی رابطه بین مذهب و فساد را نشان می‌دهد (تریزمن^۱، ۲۰۰۰؛ سرا^۲، ۲۰۰۶؛ سامر و همکاران^۳، ۲۰۱۳). طبق نظر تریزمن (۲۰۰۰)، مذهب ممکن است از طریق شرطی کردن نگرش نسبت به سلسله مراتب اجتماعی بر هزینه درک شده اعمال فاسد، تأثیر بگذارد. هنگامی که ادیان سلسله مراتبی، مانند کاتولیک یا اسلام، تسلط دارند، چالش‌ها برای صاحبان مناصب، نادرتر از جوامعی است که دین برابرتر، مانند پروتستانیسم، غالب است. مذهب همچنین می‌تواند بر وفاداری به خانواده در مقایسه با سایر شهروندان تأثیر بگذارد و بر سطوح خویشاوندی تأثیر بگذارد. آگاهی از این تفاوت‌ها به تصمیم‌گیری بهترین رویکرد رفتاری برای مقابله با فساد کمک میکند (تریزمن، ۲۰۰۰).

همانطور که از بررسی مفاهیم و مضامین نهج البلاغه برمی‌آید، حضرت علی (ع) در این کتاب ارزشمند به اصول اخلاقی و رفتاری زیادی برای پیشگیری، درمان و مبارزه علیه فساد اشاره کرده‌اند که در قسمت‌های قبل به آنها اشاره شده است. یکی از ابعاد مهمی که ایشان در مواجهه با فساد به آن اشاره کرده‌اند، وجود کارگزاران صادق و درستکار در بین مسئولین حکومتی و دولتی است؛ باید متذکر شد که یکی از رویکردهای مهم در خط‌مشی رفتاری نیز توجه به یک رهبر درستکار، صادق، متعهد و وفادار و استقرار فرهنگ صداقت در بین سازمان‌های دولتی می‌باشد. همچنین امیرالمومنین در نامه‌ها و خطابه‌های خود به کارگزاران حکومتی، به صورت دائمی متذکر شده‌اند که باید انگیزه‌های مادی و معنوی کارمندان را در نظر داشته باشید. بر همین اساس هم خط‌مشی‌های رفتاری و رویکردهای رفتاری نیز در مورد مبارزه علیه فساد به تقویت انگیزه‌های درونی و مادی توجه ویژه دارد.

پیشینه تحقیق

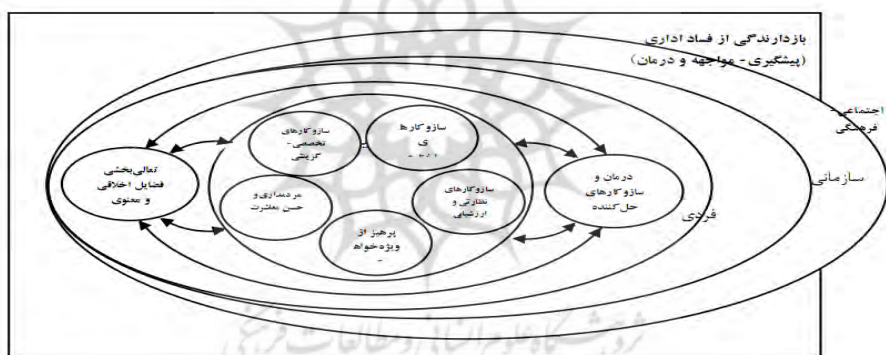
تاکنون در خصوص فساد اداری تحقیقات زیادی به عمل آمده ولیکن تا به امروز هیچ موردی (یا با اشاره‌ای بسیار کوتاه در متن در موارد بسیار معدودی) نبوده که با در نظر گرفتن خط‌مشی‌های رفتاری و در نظر گرفتن موارد رهایی بخش و زندگی بخش و عدالت خواه نهج البلاغه به آن پرداخته شده باشد؛ لذا می‌توان اشاره کرد که، این اولین تحقیق است که با رویکردی آمیخته در این راستا حاصل شده است و امید است نتایج مطلوبی نیز از آن حاصل شده تا بتوان بر این مشکل در کشور، غلبه و حفره‌های خالی آن را پر نمود.

کمالی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان، فراترکیب سازوکارهای پیشگیری و مبارزه با فساد اداری در ایران، به شناسایی و دسته بندی سازوکارهای پیشگیری و مبارزه با فساد اداری در ایران بر اساس فراترکیب پژوهش های منتشرشده در سال های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۶ پرداختند. مقوله بندی این سازوکارها بر اساس هشت شاخص نظریه حکمرانی خوب و دو شاخص نظام ملی درستکاری انجام شده است. این مقوله ها عبارت اند از مشارکت، شفافیت، حکومت قانون، مسئولیت پذیری، توافق عمومی، عدالت و برابری، پاسخگویی، کارایی و اثربخشی، رسانه و نظارت می باشند که دربرگیرنده تعداد دویست و سه سازوکار پیشگیری و مبارزه با فساد هستند.

بیگی نیا و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان، تبیین عوامل موثر بر ایجاد فساد اداری از منظر امام علی (ع) در نهج البلاغه و ارائه راهکارهایی برای مبارزه با آن، به بررسی و ارائه راهکارهایی برای مبارزه با فساد اداری پرداختند. در این مقاله از روش تحقیق کیفی و تحلیل محتوا استفاده شده است. مفاهیم به دست آمده عبارتند از: دورویی و دروغگویی حاکمان، پیروی

از هوای نفس و دنیاپرستی، رباخواری و بی توجهی به مال حرام، عدم حق محوری و ستم گستری، عدم مشورت و قضاوت نادرست، غرور و خودستایی، نافرمانی از دستورات رهبر، بی توجهی به بیت المال، خویشاوندسالاری، عهدشکنی حاکمان، نادانی و بی عقلی حاکمان، خشونت ورزی، ترسو بودن و عدم شجاعت، رشوه گیری و عدم وحدت است.

الوانی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان، طراحی مدل بازدارندگی فساد اداری با اتکا به آموزه‌های نهج البلاغه، به بررسی و طراحی مدل بازدارندگی فساد اداری با اتکا به آموزه‌های نهج البلاغه پرداختند. روش این تحقیق، کیفی از نوع اکتشافی بوده است. بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل مضمون، تعداد ۴۰۲ تم فرعی با رعایت اصل معناشناسی در سه طبقه ی تعالی بخشی، پیشگیری و درمان در خصوص بازدارندگی از فساد اداری استخراج شد. درصد فراوانی تم‌های فرعی در طبقه ی تعالی بخشی: ۷.۱۷ درصد، پیشگیری: ۸.۷۳ درصد و درمان: ۵.۸ درصد بود. سپس با توجه به همپوشانی‌ها، تم‌های فرعی به ۴۰ تم اصلی تلخیص و در نهایت، در هفت محور دسته بندی شدند. مدل به دست آمده در این پژوهش به شکل زیر است.

شکل ۲-۱۶: مدل بازدارندگی فساد اداری با اتکا به آموزه‌های نهج‌البلاغه. (الوانی و همکاران، ۱۳۹۷).

ویزمل مانور و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهش خود با عنوان، آیا فساد باعث فساد می شود؟ اثرات رفتاری مواجهه میانجی با فساد، به بررسی فساد و پیامدهای جبرانناپذیر آن پرداختند. از نظر آنان فساد یک پدیده پیچیده و گسترده با اثرات زیانبار اقتصادی و اجتماعی است. این مطالعه با تکیه بر نظریه‌های روان‌شناسی اجتماعی، علوم سیاسی و ارتباطات، تأثیرات مستقیم و مشترک مواجهه میانجی‌شده با فساد بزرگ و وجود انگیزه‌های پولی را بر احتمال مشارکت افراد در رفتارهای غیرصادقانه بررسی می‌کند. یافته‌ها حاکی از آن است که ایجاد انگیزه در پیش‌بینی احتمال تقلب بسیار مؤثر بود در حالی که قرار گرفتن در معرض اخبار در معرض فساد مؤثر نبود. داده‌ها همچنین نشان می‌دهند که تقلب در میان گروه‌های اجتماعی جمعیت‌شناختی خاص،

شایع‌تر است.

موراماتسو و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهش خود با عنوان تصویر بزرگ فساد: پنج درس از اقتصاد رفتاری، به موضوع فساد و بررسی آن از نگاه اقتصاد رفتاری پرداختند. نقطه عزیمت این مقاله این حدس است که جستجو برای تصویر بزرگ فساد در دنیای واقعی نیازمند تحقیقات و ابزارهای سیاستی جدید است که از نظر روان‌شناختی واقعی‌تر از قضاوت و تصمیم‌گیری فردی استفاده می‌کنند. با توجه به ادبیات رو به رشدی که به نقش اصلی سوگیری شناختی و هنجارهای اجتماعی در رفتارهای فاسد اشاره می‌کند، محققین بر ارائه و بحث در مورد پنج درس اصلی از اقتصاد رفتاری تمرکز کرده‌اند که بحث ضد فساد را غنیر می‌کند.

فلیسیانو لینو و همکاران^۱ (۲۰۲۱) در پژوهش خود با عنوان، مبارزه با فساد یا حمایت از آن؟ به بررسی مبارزه با فساد با توجه به نقش سازمان‌های حسابرسی بخش دولتی برزیل اشاره کرده است؛ شواهد حاکی بر این است که گاهی این سازمان‌ها خود به فساد دامن زده و از آن حمایت می‌کنند و یافته‌های حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که چگونه منافع خصوصی نخبگان سیاسی-اقتصادی از طریق انتصاب مقامات عالی رتبه به دادگاه‌ها نفوذ می‌کند و چگونه این مقامات ممکن است به انواع اقدامات جهت تقویت و حمایت از فساد دست زنند.

صالحوند و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش خود با عنوان راهبردهای فساد و مبارزه با فساد در ایران: مروری بر اقدامات پیشگیرانه به بررسی راهبردهای مختلف مبارزه با فساد که برای مبارزه با جرایم اقتصادی و مالی در بخش دولتی و خصوصی در ایران مورد استفاده قرار می‌گیرد، پرداختند. این مقاله اساساً بر یک منبع ثانویه اطلاعات تکیه دارد. مطالب مورد استفاده به شیوه‌ای التقاطی از رسانه‌های منتشر شده مانند نشریات مجلات، کتابها، منابع آنلاین و گزارشهای روزنامه جمع‌آوری شده است. همچنین از اسناد رسمی و اساسنامه نیز استفاده شد. دامنه این مطالعه به مسائل و تحلیل‌های مربوط به اقدامات اتخاذ شده برای مبارزه با فساد در ایران محدود شده است. چارچوب‌های قانونی و نهادی تحلیل‌شده نشان داد که ایران یک طرح قوی ضد فساد دارد. با این حال، هیچ معیار کافی برای سنجش اثربخشی این اقدامات وجود ندارد.

همانطور که شواهد تجربی و مطالعات زیاد نشان می‌دهد، پدیده فساد عمری به درازای ایجاد دولت‌ها و حکومت‌ها دارد. فساد اقسام و انواع مختلفی دارد و یکی از مهمترین آنها که در بدنه‌ی دولت‌ها رخنه می‌کند، فساد اداری می‌باشد که خود آن نیز انواع مختلفی دارد. تجربه نشان می‌دهد که پیامدهای فساد اداری میتواند مخرب و آسیب‌زننده باشد. از جمله پیامدهای منفی آن می‌توان به عدم اعتماد مردم به حکومت، بروز اختلال در کل نظام اداری دولت، سبب فاصله

گرفتن از اهداف و خطمشی‌های دولتی، هدررفتن منابع ملی و عدم دسترسی افراد کم درآمد به خدمات اولیه و... اشاره کرد.

با توجه به نتایج بسیار هولناک فساد، باید گفت که حکومت‌ها همیشه به دنبال راهی برای پیشگیری، مقابله و از بین بردن فساد بوده‌اند. البته باید اشاره کرد در هیچ کشوری، فارغ از توسعه یافته و یا توسعه نیافته، نمی‌توان فساد را به صورت کامل از بین برد. به عبارتی اینکه برنامه‌ها، طرح‌ها و استراتژی‌های ضد فساد بتوانند تا حدودی از شیوع فساد جلوگیری کرده و آن را کنترل کنند، دست‌آورد بزرگی است، چراکه، تلاش برای حذف کامل فساد هم از نظر منابع و هم از راه‌های دیگر بسیار پرهزینه خواهد بود. از جمله اصلاحات و راهکارهایی که برای مبارزه علیه فساد صورت می‌گیرد می‌توان به اصلاحات ساختاری در نظام اداری، افزایش آگاهی عمومی در مورد آثار فساد، ایجاد شرایط نظارت عمومی بر دستگاه‌های دولتی، خصوصیسازی، ترمیم حقوق و مزایای کارمندان، نظارت بر میزان مصرف، ثروت و سطح زندگی کارمندان به خصوص در سطح مدیران عالی سازمان، آزادی بیان مطبوعات، جلوگیری از فساد استخدامی و... نام برد. اما متأسفانه نمی‌توان گفت که همه‌ی این طرح و برنامه‌ها توانسته‌اند موفقیت چشمگیری علیه فساد داشته باشند. باید اشاره کرد که یکی از مهمترین دلایل این شکست‌ها به اشتباهات خود مدیران و عدم کسب تجربه از گذشته باز می‌گردد. در نهایت باید اشاره کرد که فساد اداری و معضلات این چنینی از بدو تأسیس دولت‌ها و حکومت‌ها وجود داشته و حضور ملموسی را به خود اختصاص داده‌اند. در چنین شرایطی بدیهی است که مطالعات و بررسی‌های زیادی در رابطه با فساد اداری توس محققین و اندیشمندان صورت گیرد. همچنین باید متذکر شد که در نظر گرفتن مضامین الهی و کتب دینی و سخنان ائمه اطهار همیشه به عنوان نوری برای روشن کردن مسیر حکومتداری و جلوگیری از بروز فساد در دستگاه‌های دولتی مورد توجه بوده‌اند. کتاب نهج‌البلاغه که به عنوان یک کتاب کامل حکومتداری اسلامی شناخته می‌شود، از این قائده مستثنی نیست. لذا باید گفت در این رابطه نیز بررسی‌های زیادی انجام شده است. اما موضوع خطمشی‌های رفتاری و مفهوم تلنگر، خود یک موضوع نوین و جدیدی است که در چند سال اخیر مورد توجه صاحب‌نظران علوم سیاسی و علوم رفتاری قرار گرفته است. همچنین توجه به این خطمشی‌های رفتاری در پیشگیری و مبارزه با فساد اداری موضوع بسیار جدیدی است که در سطح کشور و شاید بتوان گفت در سطح جهان پژوهشی با این مضمون صورت نگرفته است و انجام این پژوهش می‌تواند تا حدودی شکاف نظری آن را کاهش دهد. یکی دیگر از نوآوری‌های این پژوهش توجه به خطمشی‌های رفتاری با توجه به کتب اسلامی و به طور ویژه کتاب نهج‌البلاغه است. امید است با انجام این پژوهش و توجه به نکات گفته شده، این شکاف کمرنگتر شده و کورسویی برای محققین در آینده باشد. به علاوه باید اشاره کرد که با توجه به روش انجام پژوهش که

تحلیل محتوا می‌باشد، محقق می‌تواند کدها و مضامین مورد نظر خود را تا حدود زیادی از ادبیات این فصل استخراج نماید. اگرچه برای کاملتر شدن مفاهیم و پژوهش حاضر باید در فصل چهارم به بررسی‌های بیشتر پرداخته شود ولی ادبیات موجود در این فصل پژوهش می‌تواند کمک شایانی به محقق کند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع آمیخته، کیفی و کمی می‌باشد. همچنین از منظر هدف، اکتشافی بوده و از منظر ماهیتی، توصیفی می‌باشد. این پژوهش از نظر هدف کاربردی است و از نظر ماهیت و شیوهی جمع‌آوری داده‌ها، توصیفی - پیمایشی است. از نظر آماری این پژوهش به دلیل استفاده از پرسشنامه برای جمع‌آوری نظرات جامعه‌ی آماری، پیمایشی است و در شمار پژوهش‌های آماری قرار می‌گیرد؛ و چون به مطالعه‌ی آنچه هست می‌پردازد، توصیفی است؛ و با توجه به اینکه می‌توان نتایج حاصل از این پژوهش را در جهت ارائه چارچوب خط‌مشی رفتاری در مقابله با فساد اداری، به کار برد، کاربردی است. با استفاده از پیمایش پژوهش می‌توان در یک نگاه کلی، جهان‌بینی، رویکردهای پژوهش، روشهای پژوهش، افق زمانی پژوهش و رویه‌های جمع‌آوری داده‌ها را مشاهده کرد. در لایه اول، پارادایم مورد نظر در این پژوهش، تفسیری است. در لایه دوم، در این پژوهش نوع کاربردی مورد نظر محقق می‌باشد. در لایه سوم، در این پژوهش رویکرد قیاسی - استقرایی مورد نظر محقق است. در لایه چهارم روش انجام پژوهش مد نظر است که در این پژوهش، روش ترکیبی مورد توجه محقق است. در لایه پنجم روش گردآوری داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی گردآوری می‌شوند. در لایه ششم محقق، استراتژی مورد نظر محقق استراتژی تحلیل مضمون (تم) را در نظر دارد. لایه هفتم نیز، نشان دهنده اهداف پژوهش است. براساس این لایه، هر کدام از این استراتژیها اهداف غایی خاصی دنبال میکنند. استراتژی‌های کمی در پی توصیف و تبیین؛ استراتژی‌های کیفی به دنبال مکاشفه و فهم و استراتژی‌های ترکیبی با توجه به نوع طرح، توصیف و تبیین، فهم و اکتشاف را همزمان دنبال می‌کند و پژوهش حاضر از نوع ترکیبی است. لایه آخر نیز ابزارها و شیوه‌های گردآوری داده‌ها می‌باشد که محقق در این پژوهش از اسناد، مدارک، کتب و مقالات مرتبط استفاده می‌نماید.

جامعه آماری تحقیق یا محیط تحقیق با توجه به عنوان تحقیق ارائه چارچوب خط‌مشی رفتاری در مقابله با فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج‌البلاغه، با توجه به انتخاب روش تحقیق (اسنادی - کتابخانه‌ای) کتابخانه‌ها و سایت‌ها و پایگاه‌های علمی محیط تحقیق به شمار می‌آید. محتوای مورد استفاده در تحقیق شامل کلیه اسناد مکتوب در حوزه چارچوب خط‌مشی رفتاری در مقابله با فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج‌البلاغه، در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ خواهد بود. روش نمونه‌گیری هدفمند و مبتنی بر ملاک خواهد بود یعنی به انتخاب مواردی (مقالات، کتاب‌ها، رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها) مبادرت ورزیده می‌شود که بتواند بیشترین اطلاعات را ارائه دهند و با موضوع همخوانی و ارتباط بیشتری داشته باشند (کرسول، ۱۳۹۸).

در این پژوهش، برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از اسناد و مدارک موجود، از تکنیک تحلیل تم استفاده شده است. در این پژوهش کدهای اولیه‌ی مربوط به مبارزه با فساد اداری با رویکرد خط‌مشی رفتاری و براساس تعالیم نهج‌البلاغه، از روش تحلیل تم یا مضمون^۱ استفاده خواهد شد. در این پژوهش در ابتدا مصاحبه‌های نیمه ساختیافته طراحی میشود و سپس به خبرگان و مصاحبه‌شوندگان ارائه میگردد و بعد از آن، مصاحبه‌ها به صورت متنی تهیه شده و تحلیل مضمون با نرم‌افزارهایی مانند نرم‌افزار Maxqda و استخراج شاخص‌های اولیه صورت می‌گیرد. در نهایت زمانی که محتواهای اصلی و شاخص‌های اصلی استخراج شد، مدل نهایی

استخراج می‌شود و بعد از آن و براساس شاخص‌ها و محتواهای نهایی، پرسشنامه‌ی محقق ساخته طراحی شده و در اختیار پاسخ‌دهنده‌ها قرار می‌گیرد و با استفاده از معادلات ساختاری روایی و پایایی پاسخ‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌های تحقیق

برای آشنایی با عمق و گستره داده‌ها، روایت‌های مشارکت کنندگان چندین مرتبه مطالعه شد و محققان با بازخوانی مکرر و جستجوی معانی ضمن برقراری ارتباط با روایات، با داده‌های جمع‌آوری شده آشنا شدند. سپس با مطالعه مجدد هر مصاحبه، جملات و کلماتی که مستقیماً با موضوع مورد مطالعه مرتبط بود، به صورت کد اولیه در نرم‌افزار ثبت شد و هر متن هر مصاحبه چندبار مورد بررسی قرار گرفت. سپس کدهای مشخص شده مجدداً مطالعه و مورد بررسی قرار گرفت سعی گردید با توجه به معانی زیربنایی، هر کد گروه‌بندی شود. کدها تقسیم بندی شدند. سپس برای هر گروه، نامی تعیین شد. در مرحله دوم یعنی ساختن مضامین سازمان دهنده، مجموع کدهای توصیفی حاصل از مرحله اول در دسته‌های مرتبط به هم قرار گرفتند، در مجموع 22 کد فرعی در این مرحله بدست آمد که در ادامه و قسمت‌های بعدی با استفاده از آنها به ساختن مضامین سازمان دهنده اقدام خواهد شد.

جدول ۲: شناسایی مضامین سازمان دهنده

ردیف	مضامین سازمان دهنده	کدهای اولیه تشکیل دهنده هر یک از آنها
۱	انتخاب، جذب و نگهداشت مناسب	حقوق و مزایای کافی / میزان تنبیه و پاداش / پست دادن به فرومایگان / برکناری فاضلان / انتخاب خیرخواهان
۲	ایجاد انگیزه و تمایل	پاکدامنی / ایجاد انگیزه / افزایش کیفیت زندگی /
۳	اصول اخلاقی	اصراف در غذاهای رنگارنگ / جفا به مستمندان / ارتباط با توانگران / محروم سازی افراد از حقشان / گرفتن رشوه / عدم چاپلوسی / عدم ساخت و پاخت و تبانی / زهد و پاکیزگی / عدم چاپلوسی و حسادت / عدم نفرت به یکدیگر / پرهیز از تزییر و اسراف / عدم ستمکاری / عدالت به عنوان پایه و اساس / یاور مظلومان / تدبیر بد / تزییر زشت / مغرور شدن / عدم پیروی از طمع / چسبیدن به اصول / صبر و استقامت / تحمل و مدارا / امانت و خیرخواهی /
۴	ارزشیابی و ارزیابی عملکرد	کنترل و نظارت کارگزاران / کنترل دقیق / شاخص های بازرسان / حسابرسی /

ردیف	مضامین سازمان دهنده	کدهای اولیه تشکیل‌دهنده هر یک از آن‌ها
۵	عملگرایی	حضور در میدان/عمل آموزشی/خود آموزی/خود سازی/امانت بودن عمل/شخصاً انجام دادن امور/
۶	ارتباطات اثربخش	نتیجه محوری/اطلاع رسانی/مذاکره/ارتباطات رو در رو/درست سخن گفتن و معاشرت مناسب/دور سازی پاسبانان و محافظان/
۷	شایسته سالاری	چانشین پروری/بکار گیری شایستگان/عدم تبعیض/پرهیز از اختصاص همه چیز به خود/انتخاب شایستگان/انتخاب درست وزیران/
۸	تخصص گرایی	علم آموزی/بکار گیری نظر اندیشمندان/آگاهی به امور قراردادهای/تعهد و تخصص/اهمیت علم آموزی/مقام والای دانشمندان/کسب دانش فراوان
۹	فرهنگ سازی	عبرت آموزی/مسئولیت های همگانی/مسئولیت های اجتماعی/آزمایش و عبرت آموزی
۱۰	تعهد و مسئولیت	انجام وظایف/بازخواست در خصوص زیر دستان/پاسخ به کارگزاران دولت/جواب دادن به حاجات/مسئول زیر دستان/
۱۱	چارچوب های قانونی	کیفر به مقدار خیانت/سخت گیری در صورت خیانت به مسلمانان/ضایع نکردن اصول و چسبیدن به اصول/وضع قوانین و مقررات در معاملات/انضباط اداری/
۱۲	رهبری	فریبکاری پیشوایان/توان انجام وظایف/توانایی اندیشه و تفکر/صفات والی جامعه/اهل سازش و کرنش/زمادار صالح/سابقه نیکو/توانایی مدیریت و اداره سپاه/قاطعیت در اجرا/
۱۳	عدالت و اصلاح	رعایت مساوات/گرفتن داد مظلوم/تقسیم مساوی اموال/عدالت به عنوان پایه و اساس/قوام جامعه/پایه و اساس/عدالت به ماندپیروزی و کرامت/سختی کار ستمگران/احیاء احکام الهی/برترین خصلت ها/بکارگیری عدالت/پرهیز از زورگویی/بکارگیری عدالت/ظلم ستیزی/حق گرایی/موازن عدالت/
۱۴	استاندارد های اقتصادی	بهبود اقتصاد و رفاه/تقسیم درست بیت المال/مجازات مجرمان اقتصادی/اطلاع رسانی/رفاه اقتصادی/
۱۵	تعالی بخشی	تحولات عظیم/تجربه گرایی/کمال گرایی/
۱۶	مشورت و همکاری	گفتگو با اندیشمندان و بزرگان/

ردیف	مضامین سازمان دهنده	کدهای اولیه تشکیل‌دهنده هر یک از آنها
۱۷	ارزش ها و باور ها	ویژگی های متقین/اهل تقوا/ شوق رسیدن به ثواب/ اعتدال و میانه روی در کارها /خدا محوری/ آخرت گرایی /
۱۸	اعتماد سازی	ایجاد فضای روشن و شفاف / اعتماد به افراد امانت دار/اعتماد بر اساس حسن شهرت افراد/ گزینش افراد مورد اعتماد /گزینش افراد مورد اعتماد / دور سازی پاسبانان و محافظان/اعتماد به افراد با اخلاق/
۱۹	کاهش هزینه ها	پرهیز از اسراف/ قرض الحسنه/
۲۰	آموزش و توانمند سازی	شرکت در مجامع عمومی/ برگزاری جلسات /آموزش امور به زیردستان/ آگاهی به امور قراردادها/آموزش های اخلاقی به وزیران/خود مدیریتی/
۲۱	حکمرانی خوب	گشایش در اجرای عدالت/بکارگیری افراد با شخصیت و اصیل /درستکاری کارگزاران/ انعطاف پذیری
۲۲	زیربنای نهادی سالم	فساد سیاسی/

مقوله های مشابه و مقارن در تم های اصلی جای گرفتند بر اساس اشتراک مفهومی که مقولات با یکدیگر داشتند، تم ها، به شکل مفاهیم انتزاعی تری استخراج شدند. پس از مقایسه مقولات گروه بندی شده، مقولات مرتبط با یکدیگر در یک مضمون کلی دسته بندی شدند و بر اساس عناوین موجود در نظریه های مرتبط یا مفاهیم برخاسته از ادبیات تحقیق، عناوین کلی برای این مضمون ها در نظر گرفته شد. پس از استخراج مضامین، در کدگذاری ثانویه با مقایسه مفاهیم، موارد مشابه و مشترک در قالب مضمونی واحد قرار می گیرد؛ بنابراین انبوه داده ها (کدها - مفاهیم) به تعداد مشخص و محدودی از مقوله های عمده کاهش می یابد. در ادامه و در جدول ۳ مضامین فراگیر و سازمان دهنده آورده شده است. شش مضمون اصلی سیاسی، اداری، اقتصادی، اجتماعی، هنجارها و ارزشها، رفتاری -روانشناختی با توجه منابع موجود به عنوان مضامین فراگیر شناسایی شدند.

جدول ۳: مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر تشکیل دهنده آن

مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
حکمرانی خوب	عوامل سیاسی
زیربنای نهادی سالم	
چارچوب های قانونی	
عدالت و اصلاح	
تخصص گرایی	عوامل اداری
ارزشیابی و ارزیابی عملکرد	
تعهد و مسئولیت	
استاندارد های اقتصادی	عوامل اقتصادی
کاهش هزینه ها	
ارتباطات اثربخش	عوامل اجتماعی
تعالی بخشی	
آموزش و توانمند سازی	
شایسته سالاری	
ارزش ها و باورها	هنجارها و ارزش ها
فرهنگ سازی	
عملگرایی	
اصول اخلاقی	
ایجاد انگیزه و تمایل	
اعتماد سازی	رفتاری - روانشناختی
مشورت و همکاری	
رهبری	

در مرحله‌ی سوم تحلیل داده‌ها، مضامین سازمان دهنده که در مرحله قبل بدست آمدند و با توجه به ادبیات موضوع و حساسیت نظری، شش مضمون اصلی و بیست و دو مضمون سازمان دهنده (فرعی) تخصیص داده شد، که الگویی برای خط‌مشی‌های رفتاری در مقابل فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج البلاغه در قالب شبکه‌ی ای از مفاهیم ارائه گردید.

با مطالعه داده‌ها و اطلاعات استخراج شده در نهایت، ۱۳۴ کد (مفهوم اولیه)، ۱۳۴ مضامین پایه، ۲۲ مضامین سازمان دهنده و ۶ مضمون فراگیر شناسایی شدند که این مضامین و مفاهیم عمدتاً از نهج البلاغه و از طریق بررسی اسناد و مدارک کتابخانه‌ای و آرشیوی بدست آمدند، این مضامین بارها توسط محقق بازبینی و اصلاح شد و مضامین مشابه و یکسان در یک دسته قرار گرفتند. در پژوهش حاضر با مرور و بازبینی مضامین و انجام طبقه‌بندی‌های گوناگون، سرانجام محقق به شبکه مضامینی شامل مضمون اصلی خط‌مشی رفتاری، ۲۲ مضمون سازمان دهنده و ۶ مضمون فراگیر دست یافت که در شکل شماره ۲، مشخص شده است.

شکل ۲، نمودار نهایی تدوین خط‌مشی‌های رفتاری در مقابل فساد اداری مبتنی بر مضامین نهج البلاغه

نتیجه گیری

هدف از تحقیق حاضر ارائه چارچوب خط مشی رفتاری در مبارزه با فساد اداری، مبتنی بر مضامین نهج البلاغه بود. براساس نتایج تحقیق عوامل سیاسی، عوامل اداری، عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی، هنجارها و ارزش ها و رفتاری-روانشناختی در مبارزه با فساد اداری موثر هستند. در تبیین یافته ها تحقیق می توان گفت که مبارزه با فساد و انحرافات اجتماعی، یکی از اصول و اهداف اساسی دین مبین اسلام است. براین اساس، آموزه های دینی، سرشار از راهکارها و راه حل های پیشگیری از بروز فساد در جامعه و مبارزه با آن می باشد؛ چنانکه پیامبران الهی و پیشوایان دین، در عمل نیز اهتمام جدی به این امر داشته اند. فساد به سوءاستفاده از موقعیت و منصب خود برای رسیدن به منفعت تعبیر می شود. در این رابطه منفعت ممکن است هم در حوزه اداری و هم سیاسی مدنظر باشد. فساد اداری و سیاسی رابطه نزدیکی با یکدیگر دارند و فرد یا گروه را در یک حوزه درگیر می کنند و ممکن است به حوزه دیگر نیز بکشاند.

در این مقاله ابتدا همه خطبه ها و بعضی از نامه ها و حکمت های مرتبط در دو محور فساد اداری و راهکارهای نظارتی مقابله با فساد اداری مطالعه و بر اساس واژگان کلیدی مرتبط با موضوع فیش برداری شد. سپس با قرار دادن موارد یافت شده ذیل یکی از عناوین و مصادیق مفاسد اداری و یا راهکارهای مقابله ای به طبقه بندی موضوعات پرداخته شد. به طور کلی پایبندی های مذهبی و اخلاقی در افراد می تواند به عنوان یک عامل بازدارنده در جلوگیری از فساد اقتصادی و اداری عمل کند. وقتی که این پایبندی های مذهبی که نقشی اساسی در پیشگیری از فساد دارند همراه با اخلاق کاری و حرفه ای، وجدان کاری، جلوگیری از روحیه مادیگرایی و مصرف گرایی در افراد باشد بیشتر می تواند در کنترل فساد مؤثر باشد. فساد اداری ناشی از عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی است که شناخت فراگیر این عوامل شرط لازم برای طراحی نظام های کنترلی است. تطور در کلام امیرالمومنین (علیه السلام) و همچنین توجه به سیره حضرت (علیه السلام) نکات مهمی را مشخص می نماید که می تواند در نظام سازی موثر باشد. هم اکنون یکی از نیازهای اساسی نظام اسلامی شناخت مصادیق مفاسد اقتصادی و ارائه راهکارهای نظارتی کاهش آن می باشد که این راهکارها گاهی در مقام پیشگیری از فساد مالی است و گاهی در مقام مقابله با فساد مطرح می شود؛ در این مقاله ضمن مرور ادبیات فساد اداری و همچنین موضوع نظارت و کنترل، موضوع اصلی پژوهش که شناسایی مصادیق فساد اداری و طبقه بندی آن و ارائه راهکارهای کنترلی آن مبتنی بر نهج البلاغه می باشد واکاوی شده است.

براساس یافته های تحقیق یکی از راهکارهای سالم سازی محیط اداری، احیای عوامل

رفتاری و روانشناختی در آن است. عوامل رفتاری در سازمان، ارتباطات اثربخش را به وجود می‌آورد و موجب بهره‌وری سازمانی و رضایت شغلی در کارکنان و در نهایت، موجب تعالی و پیشرفت سازمان می‌شود. یکی از مشکلات ما این است که عوامل رفتاری هیچ‌گاه در حوزه حرفه و شغل مطرح نبوده است؛ در حالی که آموزه‌های دینی به عوامل رفتاری، هم در حوزه فردی و هم در حوزه حرفه‌ای توجه دارد. در هر حال می‌توانیم تا فرهنگ عمومی جامعه دچار تحول و توسعه شده و ارزشهای رفتاری به طور واقعی جایگزین ناهنجاری‌ها شود و ضمن اصلاح عوامل اداری، نظامات کنترلی کارآمدی مسلط شده و با مفسدان اداری بدون اغماض برخورد شود. به طور کلی پابندی‌های مذهبی و اخلاقی در افراد می‌تواند به عنوان یک عامل بازدارنده در جلوگیری از فساد اقتصادی و اداری عمل کند. وقتی که این پابندی‌های مذهبی که نقشی اساسی در پیشگیری از فساد دارند همراه با اخلاق کاری و رفته‌ای، وجدان‌کاری، جلوگیری از روحیه مادی‌گرایی و مصرف‌گرایی در افراد باشد بیشتر می‌تواند در کنترل فساد مؤثر باشد.

فساد اداری ناشی از عوامل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، اداری، روانی-روانشناختی و هنجارها و ارزش‌ها می‌باشد که شناخت فراگیر این عوامل شرط لازم برای طراحی نظام‌های کنترلی است. دقت در سخنان امیرالمومنین (علیه السلام) نکات مهمی را مشخص می‌نماید که می‌تواند در نظام‌سازی مؤثر باشد. تحقیقات الوانی و همکاران (۱۳۹۶)، زرندی و همکاران (۱۳۹۵)، مختارزاده (۱۳۹۴)، ابوالحسنی رنجبر و همکاران (۱۳۹۶)، رضائیان و همکاران (۱۳۹۳)، قادری و همکاران (۱۳۸۸)، چی‌اوبرتی (۲۰۲۱)، مختارزاده (۱۳۹۴)، جوزی (۱۳۹۵) مطالعات الوانی و همکاران (۱۳۹۷)، مختارزاده (۱۳۹۴)، رضائیان و همکاران (۱۳۹۳)، موراماتسو و همکاران (۲۰۲۱)، گورسیرا و همکاران (۲۰۱۸)، گامز گوتیرز، و همکاران (۲۰۱۷) نشان داد که تحقیقات ذکر شده با یافته‌های پژوهش همراستا بوده و تایید می‌شود.

نوآوری پژوهش حاضر از آن جهت مهم تلقی می‌شود که دریچه‌ای جدید پیش روی سیاست‌گذاران و سیاست‌پژوهان عرصه هدایت سازمانی قرار می‌دهد تا با توجه به قابلیت‌های الگوی اسلامی اقدام به سیاست‌گذاری در حوزه اداره سازمان نمایند شاید یکی از دلایل عدم توفیق سیاست‌گذاری در زمینه ایجاد سازمان سالم و مبارزه با فساد اداری عدم توجه به الگوهای اسلامی و ایرانی مطابق با فرهنگ و قوانین کشور باشد. ضرورت ایجاد سازمانی سالم برای بهبود فرایند انجام فعالیت و دستیابی به تعالی سازمانی امری روشن و بدیهی است در حال حاضر در سطح سازمانی کمتر به سلامت سازمانی پرداخته می‌شود. علاوه بر آن در اکثر پژوهش‌ها نیز سلامت سازمانی از دیدگاه غرب مد نظر قرار داده شده است. که در جامعه ما با توجه به وجود فرهنگ اسلامی کمتر مورد توجه و کاربرد واقع می‌شود. از آنجا که مفهوم سلامت در سازمان در

جامعه اسلامی با تعاریف رایج تفاوت‌های ماهیتی دارد مورد نکوهش واقع شده بدین جهت لازم است با نگاهی اسلامی سلامت سازمانی را در سازمان‌های کشور گسترش داده شود. با توجه به راهبردهای مشخص شده از الگویی، تحقیق از دیدگاه نهج البلاغه، یک سیستم زمانی سالم تلقی می‌شود که راهکارهایی از جمله ارتباط مستمر با خدا عمل کردن به دستورات الهی بکارگیری تقوا و پرهیزکاری در عمل انصاف در حکومتداری و فرمانروایی و نیز رعایت حق الناس را بهبود بخشد. برای دستیابی بدین منظور لازم است سبک رهبری خدمتگذار و معنوی را مورد توجه قرار داده، همچنین توجه به عهد و پیمان عدالت گستری با ذینفعان دور اندیشی و بصیرت در عمل آینده نگری در هدف رعایت حق الناس مشارکت پذیری و مشورت پذیری در سازمان، اعتدال در مدیریت ساده زیستی مدیر توجه به تقوا در عمل مهرورزی به زیردستان شایستگی اخلاقی مدیر، سیستم مناسب تنبیه و پاداش آخرت گرایی و دین گرایی، بروکراسی زدایی سلسله مراتب دستوردهی، مدیریت زمان شایسته سالاری در اداره امور حساب پس دهی دقیق حراست از بیت المال، توجه به تعالی انسانی حاکمیت قانون، ارتباط با عامه مردم و خودسازی و نقد خویشان را مورد توجه قرار داد. زیرا توجه و بهبود هر کدام از عوامل نام برده شده میتواند موجب بهبود سطح سلامت در سازمان گردد. از طرفی اجرای سلامت در سازمان‌ها منجر به تصمیمات درست و اتخاذ سیاست‌های مناسب می‌شود و ارائه کارآمد و اثر بخش خدمات عمومی را به دنبال خواهد داشت.

فهرست منابع

۱. الوانی مهدی، اسلام پناه مهدی (۱۳۹۷)، طراحی مدل بازدارنده فساد اداری با اتکا به آموزه‌های نهج البلاغه، دوفصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی، دوره ۷، شماره ۱۵، صص ۱۴۷-۱۶۲.
۲. حبیبی، نادر، ۱۳۷۵، فساد اداری، تهران، وثقی.
۳. زرنندی، سعید؛ معدنی، جواد. (۱۳۹۵). طراحی و تبیین مدل مطلوب فرهنگ سازمانی اسلامی برای مقابله با فساد اداری در سازمانها. فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی. ۵(۲). ۸۵-۱۱۷.
۴. کرسول، جاندیلو. (۱۳۹۸). طرح پژوهش: رویکردهای کیفی، کمی و ترکیبی طرح پژوهش. ترجمه: علیرضا کیامنش. انتشارات جهاد دانشگاهی (دانشگاه علامه طباطبایی).
۵. خسروی، غلامرضا؛ (۱۳۹۷)، "مبانی مشروعیت سیاسی از دیدگاه امام علی (ع)"، پژوهشنامه حقوق اسلامی، شماره ۱،
۶. شیخی، محمدحسین (۱۳۹۷). عوامل موثر بر سلامت نظام اداری و رشد ارزش‌های اخلاقی در آن. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی. ۱(۲).
۷. کمالی، یحیی؛ شیخزاده جوشانی، صدیقه؛ دولت کردستانی، اطهره. (۱۳۹۹). فراترکیب سازوکارهای پیشگیری و مبارزه با فساد اداری در ایران. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. ۱۰(۳۷). ۳۸۴-۴۱۷.
۸. محقق، حسین؛ صحبت‌انور، سعید. (۱۳۹۶). روابط اجتماعی و اخلاق از دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج البلاغه. پژوهشنامه نهج البلاغه. ۵(۱۸). ۱۵-۳۱.
9. Amagnya, M. A. (2024). The relationship between the media and corruption: perspectives of Ghanaian justice and anti-corruption officials. *International Journal of Sociology and Social Policy*.
10. Chu, H., Sun, S., & Wei, J. (2024). Fiscal pressure and judicial decisions: Evidence from financial penalties for official corruption in China. *International Review of Law and Economics*, 77, 106156.
11. Graf Lambsdorff, J. (2015). Preventing corruption by promoting trust: insights from behavioral science (Vol. 69, No. 15). Passauer Diskussionspapiere-Volkswirtschaftliche Reihe.
12. Hallsworth, M., & Sanders, M. (2016). Nudge: Recent developments in behavioural science and public policy. *Beyond behaviour change*, 113-134.
13. Hansen, S. (2024). Involvement of Government Officials in the Construction Sector Corruption. *Journal of Legal Affairs and Dispute Resolution in Engineering and Construction*, 16(2), 06524001.
14. Henken, T. (2020). Dirigentes, Diplogente, Indigentes, and Delincuentes: Official corruption and underground uonesty in Today's Cuba.

15. Muramatsu, R., BIANCHI, A., & MARIA, A. (2021). Behavioral economics of corruption and its implications. *Brazilian Journal of Political Economy*, 41, 100-116.
16. Pete, L. (2014). *Regulatory policy and behavioural economics*. OECD publishing.
17. Salihu, H. A., & Jafari, A. (2020). Corruption and anti-corruption strategies in Iran: An overview of the preventive, detective and punitive measures. *Journal of Money Laundering Control*.
18. Serra, D. (2006). Empirical determinants of corruption: A sensitivity analysis. *Public Choice*, 126(1), 225-256.
19. Sommer, U., Bloom, P. B. N., & Arikan, G. (2013). Does faith limit immorality? The politics of religion and corruption. *Democratization*, 20(2), 287-309.
20. Strassheim, H. (2021). Behavioural mechanisms and public policy design: preventing failures in behavioural public policy. *Public Policy and Administration*, 36(2), 187-204
21. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Penguin.
22. Treisman, D. (2000). The causes of corruption: a cross-national study. *Journal of public economics*, 76(3), 399-457.
23. Waismel-Manor, I., Moy, P., Neumann, R., & Shechnick, M. (2022). Does Corruption Corrupt? The Behavioral Effects of Mediated Exposure to Corruption. *International Journal of Public Opinion Research*, 34(1), edab031